

دایرةالمعارف اسلامی؛ غنی ترین دایرةالمعارف در نوع خود

۰ فیروزه اکبریان

مصاحبه با سیدمحمد کاظم موسوی بجنوردی رئیس دایرةالمعارف بزرگ اسلامی

مرحوم مصاحب نیز دایرةالمعارف فارسی را نوشت که کاری مقدماتی بود و به آن معنا نمی شد نامش را دایرةالمعارف گذاشت؛ چرا که شامل مقالاتی کوتاه و در حکم معرفی مدخل بود. تا اینکه به همت آقای موسوی بجنوردی مرکزی برای تدوین دایرةالمعارف بزرگ اسلامی تأسیس شد.

پس لازم دیدیم که به منظور آشنایی هر چه بیشتر با برنامه های این مرکز مصاحبه ای با بنیانگذار آن، سید محمد کاظم موسوی بجنوردی به عمل آوریم. این مصاحبه در پی می آید.

○ جناب آقای بجنوردی، لطفاً راجع به تاریخچه مرکز و این که چگونه به فکر تأسیس چنین مرکزی افتادید برای خوانندگان ما توضیح دهید؟

○ هنگامی که در زندان سیاه شاه بودم به دلیل تماسهای فکری که با گروه های مختلف داشتیم به این فکر افتادم که خوب است از تمام مدخلهای حوزه جهان اسلام دایرةالمعارفی تدوین کنیم. بعد از پیروزی انقلاب اسلامی، این فکر در من تقویت شد. این مرکز در سال ۱۳۶۲ تأسیس شد. وظیفه اصلی آن این بود که دایرةالمعارفهای مختلفی به وجود آورد و برای این کار اساتید برجسته کشور را در اینجا جمع کردیم. قبل از آن، تمام محققان ما برای شناخت اسلام به دایرةالمعارف اروپاییها روی می آوردند که من فکر می کنم این نوعی توهین به خود بود.

چاپ اول دایرةالمعارف اسلامی به زبان انگلیسی پدید آمد. سپس به فرانسه و آلمانی نیز ترجمه شد. در اوایل قرن بیستم، غربیها بر مبنای مطالعات جدید آغاز به کار تدوین دایرةالمعارف دیگری کردند که ۹۰٪ مقاله های آن از نو نوشته شد

این مرکز در سال ۱۳۶۲ تأسیس شد وظیفه اصلی آن این بود که دایرةالمعارفهای مختلفی به وجود آورد و برای این کار اساتید برجسته کشور را در اینجا جمع کردیم

شد. در اوایل قرن بیستم، غربیها بر مبنای مطالعات جدید آغاز به کار تدوین دایرةالمعارف دیگری کردند که ۹۰٪ مقاله های آن از نو نوشته شد.

عربها همان دایرةالمعارف غربیها را به عربی ترجمه کردند. ما شرقیها چون متخصصان چنین کاری را نداشتیم به فکر تدوین دایرةالمعارفی با نگرش شرقی نبودیم؛ مثلاً مرحوم علامه دهخدا لغتنامه ای نوشت که دایرةالمعارف گونه است و

مرکز دایرةالمعارف بزرگ اسلامی، در اسفندماه ۱۳۶۲، به منظور تدوین دانشنامه های تخصصی و عمومی درباره همه جوانب و ابعاد معارف شرق به ویژه فرهنگ و تمدن اسلام و ایران بنیاد نهاده شد. از مجموعه دایرةالمعارف بزرگ اسلامی تاکنون ۱۰ مجلد منتشر شده است. در این مرکز، ضمن انتشار مجلدات فارسی، ترجمه عربی آن نیز انتشار می یابد. علاوه بر دایرةالمعارف بزرگ اسلامی تدوین دانشنامه فقه و دایرةالمعارف فلسطین نیز در این مرکز صورت می گیرد.

دکتر شرف خراسانی، مسؤول بخش فلسفه دایرةالمعارف بزرگ اسلامی راجع به تاریخچه دایرةالمعارف نویسی می گوید: «دایرةالمعارف نویسی ابتدا در اروپا آغاز شد. اروپاییان برای خود دایرةالمعارف عمومی، کلی و تخصصی تدوین می کردند و طبیعی است که در دوران استعمار نیاز داشتند که اطلاعاتی جامع و کافی در همه زمینه ها راجع به کشورهای مستعمره داشته باشند. بنابراین، از قرن ۱۷ میلادی به بعد نهضت شناخت خاورزمین و خاورشناسی در اروپا بوجود آمد و دانشگاهها و مراکز علمی اروپا به ویژه انگلیس و فرانسه به آموختن زبانهای شرقی روی آوردند. سپس به کتابخانه های شرقی روی آوردند و کتابهای آنها را به اروپا بردند. به این ترتیب تنها وسیله تحقیق درباره تاریخ شرق را از شرق خارج کردند. آن گاه متون دست اول را از دست نوشته به صورت چاپی درآوردند و آنها را تدوین علمی کردند. به این ترتیب دایرةالمعارف اسلامی یا شرقی را تدوین کردند. چاپ اول دایرةالمعارف اسلامی به زبان انگلیسی پدید آمد. سپس به فرانسه و آلمانی نیز ترجمه

محققان مرکز به پنج شش، زبان و در موارد استثنایی به ۳۰ زبان زنده دنیا آشنایی دارند. بنابراین، استفاده از منابع به زبانهای مختلف در این مرکز میسر شده است

○ دایرةالمعارف ایران در چند جلد منتشر خواهد شد و دارای چه محتوایی است؟

○ دایرةالمعارف بزرگ ایران با نام «دانشنامه بزرگ ایران» دانشنامه‌ای است در سی جلد که مانند بریتانیکا دایرةالمعارفی عمومی است.

○ چند جلد آن آماده شده است؟

○ دوسه جلد تدوین شده است ما مدخلها را فراهم کرده‌ایم و مشغول تدوین مقالات هستیم.

○ این مقالات بیشتر ترجمه است یا تألیف؟

○ در این دانشنامه هم از مقالات ترجمه استفاده می‌شود و هم از مقالات تألیفی. در واقع آنچه که مربوط به فرهنگ اسلامی و ایرانی باشد مقالات تألیفی است؛ و آنچه که مربوط به غیر از ایران و جهان اسلام است ترجمه از دایرةالمعارف‌های دیگر است.

○ این دانشنامه چه حوزه‌هایی را دربر می‌گیرد؟

○ دانشنامه بزرگ ایران شامل سه حوزه عمده ایران‌شناسی، اسلام‌شناسی و جهانی است. در حوزه ایران‌شناسی بیشتر تأکید ما بر ایران قبل از اسلام است. حوزه اسلام‌شناسی نیز شامل ایران دوره اسلامی و همه کشورهای اسلامی است. در حوزه جهانی به بررسی آنچه غیر از این دو حوزه است می‌پردازیم.

○ مقالات این حوزه چگونه تهیه می‌شود؟

○ مقالات حوزه جهانی بیشتر شامل مقاله‌های ترجمه است که مدخلهای آن در بیشتر دایرةالمعارف‌های مشهور آمده است.

○ به طور قطع مدخلهایی مشترک در دایرةالمعارف بزرگ اسلامی و دانشنامه بزرگ ایران وجود دارد؟

○ بله، مدخلهای مشترک دایرةالمعارف بزرگ اسلامی و دانشنامه بزرگ ایران را از دایرةالمعارف بزرگ اسلامی می‌گیریم؛ ولی چون دانشنامه بزرگ ایران، دایرةالمعارفی عمومی است، لزومی ندارد که مقالات مفصل و تحقیقی داشته باشد. بنابراین، با تلخیص مقالات مشترک از آنها در دانشنامه بزرگ ایران استفاده می‌کنیم.

○ این گستردگی کار و تدوین دایرةالمعارف‌های مختلف

خللی در تدوین دایرةالمعارف بزرگ اسلامی که اصلی‌ترین کار این مرکز است ایجاد نمی‌کند؟

○ بله، این موضوع تا حدودی تأثیرگذار است؛ ولی چون

پس از بررسی و تأیید ویراستار در فهرست مدخلها وارد می‌شود.

○ مراحل سفارش مقاله‌ها به چه صورت است؟

○ مدیران بخشها به تناسب شناخت خود این مدخلها و پرونده‌های علمی را بنابر تخصص برای تألیف مقاله به محققان داخل و خارج مرکز می‌دهند. تألیف مقاله اغلب با مشورت مدیران بخشهای علمی صورت می‌گیرد.

○ تاکنون چند جلد از دایرةالمعارف منتشر شده است؟

○ به حمد... جلد دهم دایرةالمعارف منتشر شد، به این ترتیب، حرف «الف» تمام شد و ما حروف دیگری را شروع می‌کنیم.

○ ترجمه‌های عربی و انگلیسی دایرةالمعارف بزرگ اسلامی

در چه مرحله‌ای است؟

○ ترجمه عربی جلد پنجم در دست تهیه است. درباره ترجمه انگلیسی نیز یکی از مراکز اسلامی اعلام آمادگی کرده است. قرار است که مذاکراتی با این مرکز شروع کنیم. البته به نظر من اگر این کار در ایران صورت گیرد دقیق‌تر خواهد بود.

○ به طور قطع در آغاز راه با دشواریها و موانع زیادی مواجه

شده‌اید؟ مشکلات اساسی شما در شروع کار چه بود؟

○ در ابتدای تشکیل مرکز، با دو مانع اساسی روبرو بودیم: کمبود نیروی متخصص و کارآمد و دوم کمبود منابع. ما تلاش کردیم که این موانع را برطرف کنیم؛ مثلاً از راه آموزش دادن به محققان جوان. امروزه ما از تمام سیاست‌هایی که در اینترنت وجود دارد و دارای منابع تحقیق مربوط به کار ما است، استفاده می‌کنیم.

○ محققان مرکز به پنج شش، زبان و در موارد استثنایی به

۳۰ زبان زنده دنیا آشنایی دارند. بنابراین، استفاده از منابع به زبان‌های مختلف در این مرکز میسر شده است.

○ مدخل‌گزینی و سفارش مقاله‌ها به چه صورت است؟

○ ابتدا فهرست مدخلها را اعضای بخش‌گزینش عناوین با مراجعه به دایرةالمعارفها، فرهنگ‌ها و منابع معتبر دیگر استخراج می‌کنند. آن‌گاه برای ویرایش و اظهارنظر به بخشهای علمی ارسال می‌شود. هر یک از مدیران و اعضای پیوسته بخشها، فهرست مدخلهای خاص خود را بررسی و نظریات اصلاحی و تکمیلی خود را اعلام می‌کنند. این عناوین

دایرةالمعارف بزرگ ایران با نام «دانشنامه بزرگ ایران» دانشنامه‌ای است در سی جلد که مانند بریتانیکا دایرةالمعارفی عمومی است

ما قصد داریم که دایرةالمعارف بزرگ اسلامی را به صورت تلخیص و مجموعه‌ای قابل استفاده برای جوانان درآوریم

خواهیم داشت که این را از طریق رسانه‌های عمومی اعلام خواهیم کرد تا هر کس که مایل است از طریق سایت‌ها ما با مرکز دایرةالمعارف تماس داشته باشد و از منابع موجود بهره‌مند شود.

درخصوص اطلاعات خام، برنامه شما به چه صورت است؟ آیا اطلاعات نیز روی شبکه خواهد رفت؟
در مرحله‌های بعدی تصمیم داریم که پرونده‌های علمی، فهرست تمامی کتابها، منابع و مجلات، فهرست و عناوین کتب خطی را روی شبکه ببریم؛ اما این که دایرةالمعارف را به صورت فولتکس روی سایت قرار دهیم هنوز جای بحث دارد.

چرا؟

چون ممکن است ما آن را به صورت CD تولید کنیم و در معرض فروش بگذاریم. باید ببینیم این کار به صلاح است یا خیر و این خود به مسائل مالی مرکز برمی‌گردد.

اگر بخواهید دایرةالمعارف نویسی را در ایران، آسیا و جهان مقایسه کنید چه نظری دارید؟
یکی از خصوصیات عمده دایرةالمعارف بزرگ اسلامی این است که همه مقالات آن تألیف است. ویژگی دیگر این است که مقالات آن مبتنی بر منابع مهم و دست اول است. سوم، این مقالات به وسیله کسانی نوشته شده که در کار خود تخصص دارند و چهارم گستردگی آن نسبت به دایرةالمعارف‌های دیگر است.

بله فرمایش‌های شما صحیح، اما منظور من از طرح این پرسش به طور کلی مقایسه دایرةالمعارف نویسی است نه دایرةالمعارف بزرگ اسلامی؟
ما از همه دایرةالمعارف‌ها آگاه نیستیم؛ ولی تا آنجا که من اطلاع دارم دایرةالمعارف‌های علمی بسیار خوبی در دنیا وجود دارد و به‌خصوص غربیها در این زمینه خیلی کار کرده‌اند ما نمی‌توانیم کارمان را با آنها مقایسه کنیم. ما می‌توانیم کارمان را با کارهای مشابه مقایسه کنیم. در مقایسه با کار مشابه که غربیها انجام داده‌اند مثلاً تدوین دایرةالمعارف اسلامی، کار ما غنی‌تر است.

برنامه‌های سال جاری شما چیست؟

در سال جاری مهمترین برنامه ما این است که دو سه جلد از فهرست مخطوطات را منتشر کنیم و جلد پنجم ترجمه عربی دایرةالمعارف بزرگ اسلامی را نیز به اتمام برسانیم.

از اینکه وقت‌تان را در اختیار ما گذاشتید سپاسگزارم

یکی از خصوصیات عمده دایرةالمعارف بزرگ اسلامی این است که همه مقالات آن تألیف است. ویژگی دیگر این است که مقالات آن مبتنی بر منابع مهم و دست اول است

در سال جاری مهمترین برنامه ما این است که دو سه جلد از فهرست مخطوطات را منتشر کنیم و جلد پنجم ترجمه عربی دایرةالمعارف بزرگ اسلامی را نیز به اتمام برسانیم

روشگاه علوم انسانی و مطالعات

منتها منتظر هستیم که تدوین دایرةالمعارف کمی پیشتر رود؛ سپس از پیچیدگیهای علمی آن کم کنیم و به صورت خلاصه در اختیار جوانان قرار دهیم.
این مرکز دارای کتابخانه‌ای بسیار غنی و حدود چهارصد هزار جلد کتاب تخصصی است، آیا عموم می‌توانند از این کتابخانه استفاده کنند؟
خیر، کتابخانه اینجا اختصاص به اندیشمندان و محققان مرکز دارد.

اما ما در میان مردم نیز متخصص فراوان داریم. در نظر بگیرید که دانشجویان تاریخ، فقه، حقوق و... برای تحقیق و پژوهش به استفاده از این کتابخانه نیاز دارند.

دانشجویان می‌توانند با ارائه کارت از کتابخانه استفاده کنند؛ ولی کتابخانه از بیرون از مرکز عضو نمی‌پذیرد.

آیا دایرةالمعارف بزرگ اسلامی روی شبکه اینترنت رفته است؟ اگر خیر، آیا این کار در برنامه شما جای دارد؟
هنوز خیر، اما حداکثر تا یک ماه دیگر ما یک سایت

کار، سازماندهی و تقسیم شده است، تمام تلاش ما این است که کمتر گرفتار این مشکل شویم

با توجه به اینکه تدوین دایرةالمعارف فلسطین نیاز به منابعی دارد که کمتر در کشور وجود دارد و تأمین این منابع مستلزم ارتباط با محافل علمی عرب، دانشگاه‌های عربی و... است، در این زمینه چه اقدامی به عمل آورده‌اید؟
در آغاز از نظر تأمین منابع با دشواریهایی روبه‌رو بودیم به همین دلیل هیات‌هایی به کشورهای مختلف فرستادیم و منابع مورد نیاز را خریداری کردیم. در حال حاضر از این نظر مشکلی نداریم.

چنین مرکزی با چنین گستردگی و حجم عظیم کار نیاز به هزینه بالایی دارد. برآوردی که از هزینه این کار دارید چقدر است؟

می‌توانم بگویم که اینجا با استفاده از کمک‌های دولتی اداره می‌شود برای مثال، مجلس شورای اسلامی مقداری بودجه برای سال جاری به اینجا اختصاص داده است.

گویا در دوره شهرداری غلامحسین کرباسچی مقداری کمک از شهرداری نیز به این مرکز اختصاص داده شده بود که بعد از وی این کمک قطع شد، لطفاً دلیل آن را بیان کنید؟
آقای کرباسچی معتقد بود که ما فقط زباله مردم را جمع نمی‌کنیم؛ فقط خیابان‌سازی نمی‌کنیم؛ بلکه باید در زمینه معنویات و فرهنگ شهرمان، سرگرمیها و سالم‌سازی ذهنی و فرهنگی مردم نیز کار کنیم. به همین دلیل کمک‌هایی به مراکز فرهنگی و علمی اختصاص داده بود که یکی از مراکز بهره‌مند از کمک‌های شهرداری، مرکز دایرةالمعارف بزرگ اسلامی بود.

به چه علت این کمک‌ها قطع شد؟ آیا آقای مرتضی الویری این اقدامات را پی‌گیری خواهد کرد؟
با شرایط جدید کشور، تمام طرح‌ها باید به تصویب شورای شهر برسد. در حالی که در دوره آقای کرباسچی وی با اختیاراتی که از طرف وزیر کشور داشت به این اقدامات دست می‌زد. ما باب گفتگو را با آقای الویری باز کرده‌ایم و ایشان نیز در این زمینه اعلام آمادگی کرده‌اند.

یکی از برنامه‌های مرکز، تدوین دایرةالمعارف برای جوانان اعلام شده است؛ آیا تدوین این دایرةالمعارف آغاز شده است؟

هنوز خیر، این کار هنوز به مرحله اجرا درنیامده است، ما قصد داریم که دایرةالمعارف بزرگ اسلامی را به صورت تلخیص و مجموعه‌ای قابل استفاده برای جوانان درآوریم.